

УДК 1:37

Валерій Скотний, доктор філософських наук, професор, академік, ректор
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

СВОБОДА СОВІСТІ І ПЕДАГОГІКА

У статті йдеться про те, що релігійні погляди є невід'ємною і дуже важливою частиною всієї культури, всього людського життя загалом. Замовчування цього не може сприяти розвитку передовсім емоційної сфери психіки дитини, не може сприяти ні вихованню учнів, ні їх повноцінній освіті.

Ключові слова: релігія, школа, церква.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Однією із традиційних проблем, успадкованих нами від тоталітаризму, є те, що в суспільстві продовжує діяти стереотип страху перед будь-якими релігійними поглядами через їх отождення з ідеологічними та політичними. При цьому існування, так би мовити, “чистої релігійності” практично не визнається, що врешті-решт призводить до своєрідного релігійного остракізму тоді як саме релігійні погляди є невід'ємною і дуже важливою частиною всієї культури, всього людського життя загалом. Замовчування цього не може сприяти розвитку передовсім емоційної сфери психіки дитини, не може сприяти ні вихованню учнів, ні їх повноцінній освіті. Однак створенню атмосфери тісного педагогічного контакту й підтримки релігійної освіти з боку шкільної громадськості виступає на заваді те, що вияв релігійності сприймається ще не як частина нормального життя, один з її різнобічних вимірів, а як щось екстравагантне.

Релігійні ідеї, що пропагуються у відповідних шкільних факультативах, часом не лише неадекватні свідченням, які містять у собі підручники з історії, літератури, біології, а й часто густо суперечать їм. Загальноосвітні програми ніяк не інтегруються з факультативними, тому останні стоять осторонь, чим підкреслюється зневажливе до них ставлення. Для багатьох педагогічних колективів здебільшого всі ці заняття з історії релігії та віровчень наче кістка в горлі. Їх не можна ігнорувати зовсім, якщо вести розмову про те, що школа повинна сьогодні виявляти й задовольняти потреби дітей в освітніх послугах, але і викладати ці предмети поки що нікому, тому що ніхто таких педагогів для масової школи не готує, хоча потреба в цьому давно назріла.

Учням старших класів, уже вихованих на плюралізмі думок, відкрите протиставлення

атеїстичних та релігійних поглядів могло б бути корисним. Однак суперечності часто викликаються використанням застарілих, спростованих сучасною наукою даних, навіть відверто пропагандистських міфів, нав'язаних учителям уроки ідеологічного диктату матеріалістичного світогляду. Вчителям переглядати свої погляди ніколи й не під силу, тому що надто глибоким є коріння застарілих стереотипів. Учні ж у таких випадках починають сумніватися в достовірності свідчень обох сторін, що зводить нанівець увесь навчально-виховний процес і породжує нігілізм, у тому числі правовий [8].

Непродумана, не завжди послідовна політика держави у сфері церковно-суспільних відносин, необ'єктивні судження в засобах масової інформації, а також гоніння за віру, що мали місце в минулому, створюють ситуацію, при якій ще й сьогодні багато хто продовжує ретельно приховувати свої релігійні інтереси, поповнює знання із недостовірних джерел і безсистемно, довіряючи всіляким шарлатанам та задовольняючись найпримітивнішими релігійними уявленнями. З урахуванням впливу атеїстичної пропаганди в минулому, однобічного виховання в радянській школі і надто активного вияву релігійності сьогодні в суспільній свідомості формується викривлене уявлення про релігію взагалі. Перебуваючи під впливом таких уявлень, педагоги часто нездатні до діалогу з віруючими, демонструють нетерпимість, тоді виступають у ролі каталізатора тих конфліктів, що виникають на релігійному (а фактично ідеологічному) ґрунті.

Цьому сприяє передовсім цілковита релігійна неосвіченість батьків, сім'я часто стає джерелом заобонів, дитячого страху перед тим, що пов'язане з релігією. Негативну роль тут відіграє і недостатня освіченість політиків, участь у політиці представників кліри, що породжує розкол у церкві та створює напругу в суспільстві. Не маючи релігійної освіти, люди не розуміють причин суперечок, плутають релігію з політикою

та ідеологією. Відповідей на питання вони не знаходять ні в засобах масової інформації, ні в храмах. До того ж, сьогодні негативно позначається на сприйнятті церкви та релігії й поширена практика поповнення кліру кадрами, що не мають професійної релігійної освіти, адже храми нині будуються й парафії створюються набагато швидше, ніж здійснюється процес підготовки служителів культу. Приймають сан й постриг люди, які мають здебільшого світську освіту, а священники в боротьбі за паству активно займаються політикою й педагогікою, стурбовані власне мирськими, господарськими проблемами. Далеко не кожний клірик має покликання до священства, досвід потрібного спілкування з парафіянами й не завжди може дати вичерпні відповіді на їхні запитання.

У суспільній свідомості релігія залишається пережитком минулого. Багатьом здається, що шати священників пахнуть нафталіном, а богослов'я морочить голову й калічить дитячі душі. Віруючі дратують навколишніх своєю відстороненістю та святенництвом, їх побожність та смирення сприймаються як лицемірство й служать ознакою злиденності розуму. Однією з причин цього є брак сумлінно розроблених навчальних посібників, їх практично повна відсутність у шкільних бібліотеках. У більшості випадків людям залишається задовольнятися примітивними настановами й повчаннями, викладеними у нашвидкуруч виготовлених брошурах, які часто-густо заповнюють полиці книжкових ринків разом із низькопробною бульварною літературою.

Ще однією перепорою при викладанні релігії в школі є те, що релігійна освіта поки що не сприймається як цілісна, особистісно орієнтована система виховання. В особистісно орієнтованій світській педагогіці, що обрала гуманітарний напрямок за пріоритетний, релігійна освіта не завжди сприймається як гуманітарна дисципліна, тому що нібито не сприяє гуманізації міжособистісних стосунків. Частково це так і є, адже й самі богослови стверджують: між гуманітарною та релігійною освітою – прірва, тому що світська педагогіка навчає людину керуватися у житті власною волею, а богослов'я говорить, що на першому місці завжди має бути виконання волі Бога. При цьому слід визнати, що все ж таки релігійна система виховання волі є ефективнішою, ніж світська. Вона апробована тисячоліттями й нічого випадкового, надуманого в ній немає. І лише наша атеїстична зашореність заважає нам це побачити й визнати [4].

Стверджується також, що релігійне виховання

пригнічує особистість у людині, підпорядковуючи її волі трансцендентного начала, хоча весь досвід, наприклад, православної педагогіки свідчить про зворотне. Лише упереджене ставлення до цього заважає погодитися з тим фактом, що саме особистісний характер виховання, формування вольових і моральних якостей у дитини є найважливішим чинником і переконливим результатом релігійного виховання.

Як відомо, нічого випадкового в історії немає. Войовничий атеїзм був логічним продовженням войовничої політики православної церкви в дореволюційний період, а принципи свободи совісті залишаються сьогодні незаперечним досягненням як міжнародного, так і вітчизняного права. З іншого боку, результат виховання як у світській школі, так і в конфесійній, насамперед залежить від особистості педагога, покликаного виховати в дитині високоморальну особистість, спроможну розгледіти в кожній людині самоцінність.

Ціннісне ставлення до навколишнього світу може стати одухотворюючим чинником нашого існування. Проте для того, щоб таке ставлення у дитини сформувати, педагог сам повинен ставитися до життя як до найвищої цінності. Як зазначають деякі педагоги, головною умовою тут є вміння як учителя, так і учня сприймати життя на філософському рівні, мати схильність до абстрактного мислення. Однак такий підхід у своїх істотних рисах і є саме абстрактним, адже ґрунтується на переконанні, що воля формується через інтелект, не торкаючись серця людини [3].

Педагоги продовжують щиро вірити, що дитина поводить себе неадекватно лише тому, що *не знає, не розуміє*. І якщо вплинути на її свідомість, проблем не буде. Необхідні знання повинна дати при цьому саме школа, а домашнє виховання не враховується. І справді, радянська сім'я десятиліттями усувалася від формування громадянина, хоча декларувалася як осередок суспільства. В гонитві за результатом на перше місце ставились успішність із навчальних дисциплін і комуністичне виховання.

Слід, однак, визнати, що попри найвищий ступінь ідеологізованості, радянська школа все ж мала чіткі моральні орієнтири. Втративши їх, вона відчула духовний вакуум, який почав заповнюватися найрізноманітнішими свіпоглядними концепціями під виглядом педагогічних технологій та інновацій. Тому релігійна освіта теж багатьма сприймається як інновація, данина моді, і вони в очікуванні постерігають, що ж із цього вийде.

Можна з упевненістю стверджувати, що нічого путнього не вийде, доки кардинально не зміниться

ставлення до релігійної освіти не лише педагогів, а учених, політиків, доки не буде проаналізований, поширений та засвоєний досвід минулого – як вітчизняного, так і зарубіжного. При цьому мова не може йти про запозичення, механічне перенесення досвіду в часі чи в просторі. Необхідна об'єктивна, виважена оцінка реальних умов та можливостей.

Не секрет, що суспільна свідомість українців, хоч і намагається знайти опору в релігії, усе ще не виробила протитруту до атеїзму, ідеологічних штампів та міфів, зберігає стійку алергію до релігії загалом. Слово “церковність” викликає зверхню посмішку чи відверте роздратування. У цьому плані особливо важливим є досвід православних церковно--парафіяльних шкіл. Навряд чи сучасні педагоги можуть відрізнити їх від школи земської чи народної. Ім'я *К. Ушинського* відоме всім. Однак те, що він, створюючи народну школу, поклав у її основу традиції народної православної педагогіки, почуш не часто. Так само як і про діяльність *С. Рачинського*, організатора приватної церковно-парафіяльної школи. А про що говорить педагогам загальноосвітньої школи ім'я *В. Зеньковського* чи імена менш відомих учителів минулого, хоча в їх діяльності сфокусований досвід столітніх традицій? [1].

Відомо, що в дореволюційні часи в наших школах “Закон Божий” був обов'язковим предметом. Однак при цьому не враховується, що він був уведений лише в середині XIX століття, коли вже стали відчутними ознаки духовної кризи, що насувалася із Заходу. Так само не враховується й те, що цей курс не стояв осторонь навчальної програми гімназій й не зводився до засвоєння релігійних догм і порядку богослужінь, а органічно вбудовувався в єдину систему як шкільного, так і сімейного виховання. Істина тут досягалася не умосажно, шляхом розвитку мисленневих здібностей учнів, а включалась у спосіб життя дитини, примушуючи залучати до процесу пізнання всю психоемоційну сферу. Ця навчальна дисципліна була інтегрована, говорячи сучасною мовою, з іншими шкільними предметами, а не була простим набором знань, вимагала саме довірливих стосунків з учителем.

Сьогодні необхідне чітке розмежування понять:

а) *релігійна освіта*, виплутає як залучення довіри, катехизація. Вона здійснюється в недільних школах, на катехитичних курсах, удома;

б) *релігійнознавча освіта* як отримання певних знань про релігію, історію її виникнення, порівняння з іншими релігіями світу, а також різними світоглядними позиціями. Це – завдання

факультативних занять у школі. Вони можуть бути не обов'язковими для учнів, тому що й учень, і педагог не можуть це розв'язувати без батьків. Проте вони можуть бути обов'язковими для освітніх закладів, якщо в цьому є потреба дітей та батьків і немає примусу стосовно дітей. У Конституції закріплено їхнє право на отримання таких знань, і ці знання повинні розглядатися як частина гуманітарної освіти;

в) *релігійна професійна освіта*, яка набувається у конфесійних середніх і вищих освітніх навчальних закладах (семінаріях, духовних академіях тощо);

г) *професійна релігійнознавча освіта*. Її повинні давати ВНЗ, передовсім – педагогічні, тому що вчителів певною мірою доведеться стикатися з цими питаннями, причому не лише гуманітарного профілю, оскільки релігія завжди торкається світоглядних проблем.

Іноді можна почути, що церква служить лише збереженню віджилих традицій. Однак, на нашу думку, це не зовсім так. Будь-яка релігія, фактично, закликає до того, щоб ми не перетворювались на яничарів, що забули про своє походження, щоб ми пам'ятали про традиції, історію рідної країни. Ці традиції неможливо замінити ні десятиліттями атеїзму, ні зібраними з різних місць ідеями, навіть якщо їх красиво назвати “загальнолюдськими цінностями”. Втрата релігійної самобутності зазвичай із необхідністю призводить до втрати національно-культурної ідентичності і врешті-решт до викривлення архетипу.

Поширеною є думка, що атеїзм привів людину до свободи, до освіченості, до розквіту науки. Сьогодні ми живемо в океані інформації, яка не стала частиною нас самих, існує незалежно від нас. Проте, якщо знання не стали частиною нас самих, то вони – знелюднені.

Заперечуючи існування Бога, атеїстичний світогляд часто прикривається гуманізмом, ставить у центр світу людину з її бажаннями й пристрастями, забуваючи, що надмірна автономізація індивіда схиляє останнього до занурення у море стихійних начал й може бути настільки ж згубною, як і поневолення. При всіх своїх недоліках релігія виконує функцію соціального контролю, без якого неможливий добробут суспільства. Його послаблення позначається на суспільному житті неоднозначно: розширює свободу особистості, її незалежність від оточення, можливість творчого ставлення до життя, і водночас збільшується небезпека егоїстичної сваволі, морального волюнтаризму, безпринципності. Разом із пом'якшенням

зовнішнього контролю слабшають моральні мотиви, й людина, залишившись наодинці зі собою, звільняється від маси вимог, але при цьому втрачає внутрішню впевненість.

Акцентуючи увагу на душі, релігія вчить людину любові, й через любов повертає її до самої себе. Сприйняття релігії як суми знань із цим завданням справитися не може. І навіть більше: фрагментарні знання про релігію не дають жодного уявлення про неї, адже ціле не завжди може бути зведене до суми його складових. Тому і сума знань про релігію не є знанням самої релігії, а сума поглядів і релігійних переконань віруючих ще не є вченням церкви. Свідомість вилучає із цілого окремі аспекти, акцентуючи на них увагу, абсолютизує їх. І якими б правдивими й переконливими вони не були, ці аспекти можуть свідчити лише про ступінь проникнення в релігію. Невипадково православні кажуть, що істина не пізнається, а здобувається. Одкровення як синтез думок та переживань є цілісним, хоча й не повним. Воно не може бути результатом винятково інтелектуальних зусиль. У ньому завжди присутнє щось містичне, тому що воно торкається сфери підсвідомого й безсвідомого. Однак вторгнення у ці сфери пов'язане вже не тільки з проблемами формування духовності, а й з психічним здоров'ям учнів та студентів, що вимагає від педагогів, які займаються викладанням релігієзнавства, особливої ретельності щоб не заподіяти їм шкоди.

На нашу думку, завдання, яке стоїть перед релігієзнавством у школі та ВНЗ, є передовсім культурологічне. Воно покликане представити релігію у розвитку її національних та конфесійних форм, у розмаїтті духовних та соціальних функцій, у тому, щоб сформувати у молодій людини розуміння релігії та уявлень про неї як про явище закономірне, необхідне, тобто як життєву та культурну цінність, щоб у людини сформувалося шанобливе ставлення до іншої людини, незалежно від її конфесійної долученості, від її ставлення до релігії загалом.

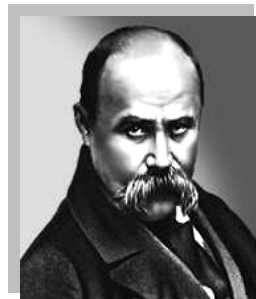
Висновки. Отже, як ми пересвідчилися, справи освітянські, наукові й релігійні справді є дуже близькими. Бо врешті-решт усі зусилля церкви, науки та освіти спрямовані на один об'єкт – людину в усіх її вимірах і багатоаспектності. І чим вище піднімається людство східцями прогресу, тим тіснішою буде ця співпраця, оскільки людина стає чимраз ціліснішою, а світ взаємопов'язаним. Усе це вимагає від людини бути більшою мірою особистістю, на що й спрямована освіта в усій своїй багатогранності.

1. Герук С. Школа и Церковь – трудные пути сотрудничества // Бюлетень релігійної інформації. – 1999. – №4 (62). – С. 311.
2. Там само. – С. 294.
3. Гершунский Б.С. Философия образования XXI века. – М., 1998. – С. 235 – 236.
4. Кочан Н. Відокремлення школи від церкви в координатах відкритого суспільства // Людина і світ. – 2000. – № 9. – С. 41.
5. Свобода совести в современном демократическом государстве и обществе. – М., 1996. – С. 94 – 95.
6. Скотний В.Г. Рациональное та ірраціональне в науці й освіті. – Київ – Дрогобич, 2003. – С. 218.
7. Там само. – С. 219.
8. Уайтхед А.Н. Религия и наука. – М., 1990. – С. 451.
9. Там само. – С. 458.

Стаття надійшла до редакції 12.03.2009.

9 березня 2009 р.
195 років
від дня народження
Тараса Шевченка

(1814 – 1861)
українського поета, художника,
мислителя, Пророка України

*Тарас Тригорович Шевченко все своє життя
зв'язав з долею України. Його творчість
просякнута думкою лише про Україну і її добро.*

*Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що проклену святого бога,
За неї душу погублю!*

“Сон”
[Орська кріпость 1847]

